

MIGRACIÓN E REFUXIO

DEREITOS SEN FRONTEIRAS: EN BUSCA DUNHA VIDA MELLOR

INTRODUCCIÓN SOBRE A ORIXE

Esta proposta didáctica ten a súa orixe no proxecto internacional Conectando mundos. Moitos mestres e mestras pedíranos poder dispor das actividades que aparecían na plataforma on-line de Conectando mundos para poder levalas a cabo nos seus centros independentemente das fases, dos calendarios e do proceso cooperativo con outras escolas.

Mantivemos as animacións, as liñas argumentais e os niveis de

contido, e adecuamos as actividades ao novo contexto fora da plataforma on-line para que poidades levalas a cabo con éxito.

Recomendámosvos unha lectura desta guía, que vos facilitará pistas para o desenvolvemento das diferentes actividades que se propoñen, e ideas para profundar en determinados aspectos e temas.

Máis información na web www.conectandomundos.org

Índice

Obxectivos e temas	3
Obxectivos xerais	4
Perspectivas transversais	4
Priorización de contidos	4
 Pautas metodolóxicas para o desenvolvemento das actividades	 6
Yacu e Amaru. En busca dunha vida mellor	6
Amina e as causas ambientais	9
Déniz. Cando tes que fuxir do teu país	11
Non te deixes enlear	13
Actúa. Propostas de acción	17
 Lecturas de interese	 20
 Glosario	 29
 Recursos complementarios	 32

Obxectivos e temas

Moverse polo mundo é un dereito de todas as persoas e un fenómeno humano que existe desde o inicio dos tempos. Cada día, e desde sempre, millares de persoas deciden emprender unha viaxe buscando coñecer mundo, un bo traballo, novas oportunidades... E outras moitas fano fuxindo de conflitos ou causas que poñen en serio perigo a súa vida e a dos seus seres queridos.

Actualmente, case 60 millóns de persoas en todo o mundo vense forzadas a vivir lonxe dos seus lares, o número máis alto desde a Segunda Guerra Mundial, segundo as Nacións Unidas. Nestes últimos anos, máis de catro millóns de persoas tiveron que fuxir de Siria escapando da guerra civil – como ocorre en moitos outros conflitos armados – ou de situacións de violencia e pobreza extrema, que tamén ameazan a súa supervivencia.

Perante este fenómeno, no cadro dos Obxectivos de Desenvolvemento Sustentábel, a comunidade internacional propónse o desafío de facilitar a migración e a mobilidade ordenadas, seguras, regulares e responsábeis das persoas, entre outras cousas mediante a aplicación de políticas migratorias planificadas e ben xestionadas.

Con esta proposta pretendemos ofrecer ferramentas para abordar as causas da migración forzosa e os factores que afectan as persoas en tránsito, e esixir un maior compromiso cos dereitos humanos e coa seguridade das persoas, co desenvolvemento sustentábel e coa prevención de conflitos violentos, para garantir o dereito de todas as persoas a unha vida digna e en paz.

Obxectivos xerais

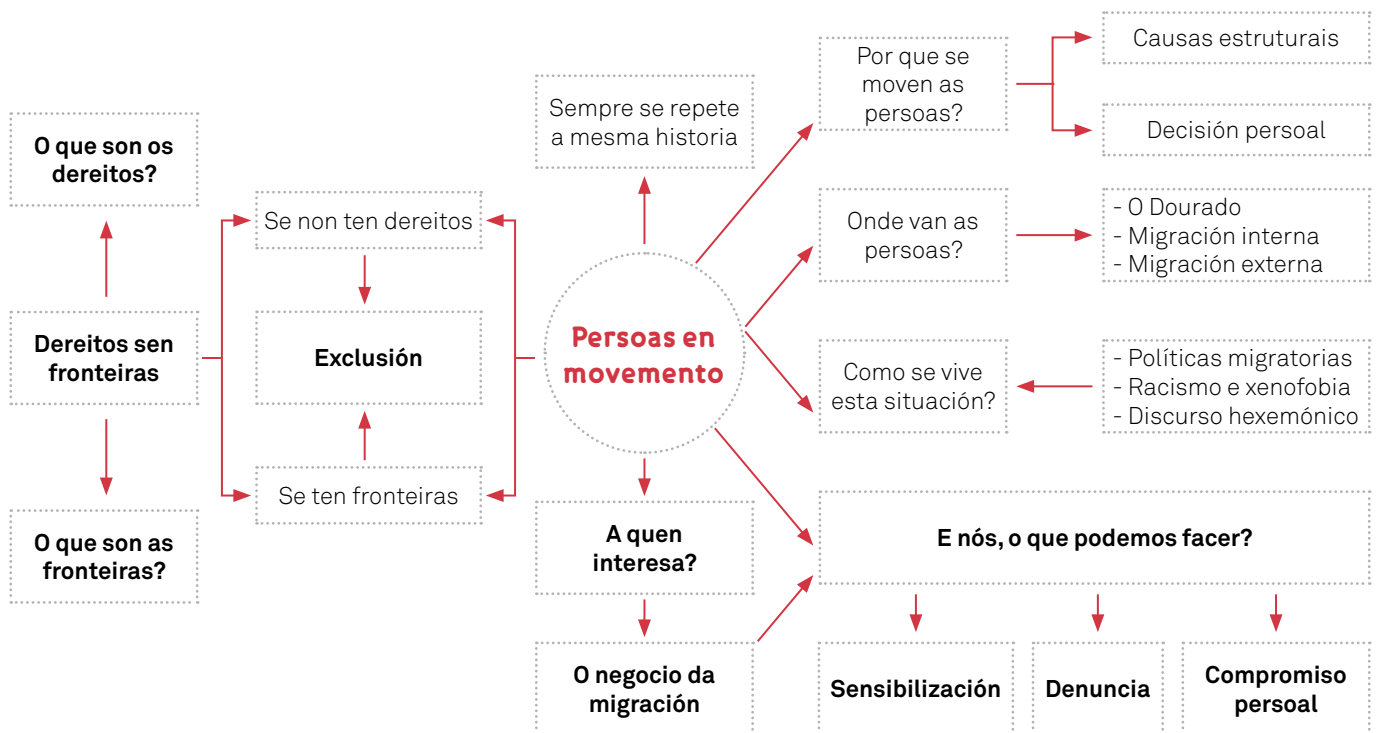
- Recoñecer os movementos migratorios como fenómeno permanente e histórico e un dereito fundamental de todas as persoas.
- Analizar e entender os procesos migratorios, establecendo as causas que os impulsan.
- Contribuír para valorizar a diversidade cultural como un elemento de enriquecemento persoal e social desde unha perspectiva inclusiva da identidade.
- Comprender e analizar de forma crítica os intereses que hai detrás das políticas migratorias e a vulneración de dereitos que ocorre nos procesos migratorios, e rexeitar as desigualdades e inxustizas.
- Fomentar o pensamento crítico e analítico e tomar consciencia dos rumores e prexuizos existentes en torno da migración para poder quebralos e xerar discursos alternativos.
- Fomentar condutas transformadoras e desenvolver accións que nos permitan comprender o noso poder como cidadáns e cidadás, incidindo no ambiente social e/ou político para contribuír para mudar políticas e actitudes que crean as inxustizas que sofren as persoas emigrantes.

Perspectivas transversais

- Partir da **perspectiva de dereitos**: dereito á libre circulación, ao asilo, a unha vida digna, etc.
- Valorizar a **riqueza da diversidade** e cuestionar os estereotipos.
- Fomentar a empatía. Énfase nas persoas, **nos seus sentimentos** e no impacto nas súas vidas.
- Tornar visíbel a **situación das nenas e das mulleres** como grupos sociais máis vulnerábeis.
- Destacar a dicotomía exclusión/inclusión e pór en evidencia a **desigualdade de oportunidades**.

Priorización de contidos

- As fronteiras visíbeis e invisíbeis.
- Dereitos a nos desprazar libremente e a vulneración de dereitos.
- A empatía e a riqueza da diversidade.
- Factores (expulsión e atracción).
- Deconstrución do discurso hexemónico.

Esquema conceptual da proposta:

Pautas metodolóxicas para o desenvolvemento das actividades

Yacu e Amaru. En busca dunha vida mellor

Por que as persoas nos desprazamos?

Sen dereitos e con fronteiras.

A historia dos personaxes e o diálogo na aula

Glosario: Para facilitar a comprensión dalgúns conceptos máis complexos vinculados á temática desta edición, elaboramos un glosario de termos básicos que podedes encontrar no final desta guía e que recolle as palabras que poden xerar máis dúbidas e que foron marcadas a vermello ao longo do texto. Para as persoas que queiran máis información, son fornecidas tamén dúas ligazóns a dicionarios máis especializados e completos.

Migrar do campo para a cidade. Migrar para outro país.

A partir das diferentes historias, propónse unha batería de preguntas que, por un lado, faciliten a comprensión da lectura individual ou grupal ou da narración que se faga na aula, e, por outro, conviden á reflexión e ao diálogo sobre os feitos vividos, os sentimentos e emocións que os distintos personaxes viven en cada situación.

No capítulo 1, Yacu e Amaru preséntannos a súa familia, as súas orixes, o seu presente e o seu futuro. Eles, como moitos outros nenos e nenas, naceron nun determinado país ou cidade, mais as súas familias proceden doutros lugares.

É recomendábel prestar un pouco de atención ao concepto de identidade e ás vivencias dos mozos e mozas que comezan a entrar na adolescencia e nas tensións existentes. Neste sentido, propónse unha forma de presentación que permita pór de manifesto as múltiples identidades que todos temos expresando eses elementos que nos diferencian dos e as demais, mais tamén, e máis importante, os elementos que compartimos e que nos asemellan na nosa condición de persoas, veñamos de onde veñamos e vivamos onde vivamos.

Para reflexionar un pouco máis sobre todo iso, propómosvos dúas lecturas. Por un lado, un texto explicativo do libro *Identidades asesinas* de Amin Maalouf. Por outro, unha reflexión sobre as confrontacións adolescentes e as tensións migratorias, de Jaume Funes e Miquel Àngel Essomba.

“A identidade é constituída por un montón de elementos, e está feita de múltiples pertenzas, mais nunca coincide a mesma combinación en dúas persoas distintas, de modo que a identidade persoal é sempre única e complexa. Moita xente considera que unha destas pertenzas é máis importante que as demais en calquera circunstancia (para uns é a nación, para outros a relixión, a clase ou a lingua), mais non hai ningunha que prevaleza de forma absoluta. A miúdo, en calquera caso, tendemos a nos recoñecer na pertenza máis destacada, aínda que non sexa das que consideramos máis definitorias. A identidade non nos é dada dunha vez por todas, senón que vai sendo cons-

truída e transformada ao longo da existencia: de feito, a maior parte das pertenzas non son herdadas, senón aprendidas. E é que o que acaba determinando as pertenzas dunha persoa é sobre todo a influencia dos demais, tanto dos amigos, dos que teño cerca, como dos estranhos, dos que teño perante min. Finalmente”, remarca Maalouf, “a identidade é unha cuestión de símbolos e mesmo de aparencias e, por este motivo, os elementos simbólicos (desde a linguaxe até os mitos, desde a literatura até as bandeiras) xogan un papel especialmente significativo en toda a cuestión da identidade“.¹

Confrontacións adolescentes e tensións migratorias²

“Boa parte das condutas adolescentes e mozas teñen como lóxica interna a necesidade da diferenciación: non ser confundidos coa xente adulta, non ser homoxeneizados entre eles. Necesitan deixar claro que non son coma nós, os adultos, que son moi diferentes entre eles. Boa parte das súas relacións son relacións diferenciadoras: agruparse e desagrupar, ignorarse ou confrontarse para deixar claro quen son e quen non son. Na inmensa maioría dos casos, a afirmación diferenciadora utiliza compoñentes dos estilos de vida. A miúdo, porén, utiliza algunha característica a que a sociedade adulta atribúe un valor simbólico especial. Esta é, por exemplo, en determinados colectivos, a adscrición nacional. A presenza das novas diversidades “emigradas” altera e despraza algunhas destas confrontacións. É fácil conseguir unha especie de “pacto nacional” para identificar o contrario entre os colectivos que viñeron de fóra. Os “mouros” ou os “paquís” poden pasar a ser os inimigos de todos. Tentando identificar os desafíos educativos, parece que deberíamos distinguir dous grandes tipo de relacións diferenciadoras entre os mozos e mozas novos: a pura confrontación e a exclusión.

Os mozos e mozas “do país” están a resolver boa parte das súas dificultades de identidade a partir de definicións e confrontacións excluíntes con que, segundo eles, non son de aquí. Cando se traballan estes procesos como cuestións relacionadas cos estilos de vida e coas tensións nas relacións de convivencia é máis fácil evitar que se convertan en exclusións con compoñentes racistas. Viven inmersos nun conxunto de contradicións e malestares que derivan con facilidade cara os personaxes a que poden atribuír “a culpa”.

Mais tamén pasa ao revés. A interrelación de confrontación fainos construír identidades en función de cómo nos ven. os adolescentes de orixe inmigrante son o que os demais adolescentes lles deixan ser e o que lles obrigan a ser, polo menos como reacción ao illamento e á exclusión. Igualmente, tamén son como son considerados polos adultos (por exemplo, o profesorado). As diferenciacións feitas polas persoas adultas son aproveitadas e reforzadas polos adolescentes de aquí, e amplifícase a carga de negatividade”.

1. MAALOUF, Amin (1998): Identidades asasinas.

2. FUNES, Jaume e ESSOMBA, Miquel Àngel (2004): “1. Elements de debat, conclusions i propostes”, en *Construint identitats. Espais i processos de socialització dels joves d'origen immigrat* (eds. Xavier Besalú e Teresa Climent). Fundació Jaume Bofill.

Sobre muros e fronteiras

A través da historia é introducido o concepto de fronteira e a reflexión en torno do seu significado real e simbólico. Nas ciencias sociais, o concepto “fronteira” ten distintos significados e usos explicativos no temporal e no espacial. En cada época histórica e lugar do planeta, o concepto e as súas palabras equivalentes teñen funcións políticas, económicas, militares e sociais distintas.³ Por iso, queremos reparar nos distintos tipos de fronteiras que existen hoxe en día e o impacto que estas teñen sobre a vida das persoas que dentro delas viven e entre elas se moven.

Falaremos das fronteiras naturais, as que menos variaron co tempo e, na súa maior parte, as que se encargan de dividir antropoloxicamente as persoas nos espazos vitais, como son os lagos, os ríos, as montañas, as cordilleiras, etc. Mais nesta proposta poremos a énfase no concepto de fronteira política, a liña convencional que marca o confín dun Estad.⁴ Estas son as que máis mudaron ao longo da historia, as que deciden os Estados, e as que máis impacto teñen sobre a vida das persoas.

Falaremos tamén das formas que toman estas fronteiras, moitas veces visíbeis, delimitadas de forma física con muros ou arames e presenza militar. E reflexionaremos sobre quén, cómo, cándo e por qué son construídas estas fronteiras, tratando de analizar as consecuencias que estas teñen e poden ter sobre as persoas en xeral, e sobre os dereitos dos millóns de persoas que se ven obrigados a fuxir da súa casa e cruzalas, en particular. Neste sentido, queremos destapar esas fronteiras invisíbeis que separan e negan dereitos a millóns de persoas no mundo. Xurdirán exemplos de fronteiras culturais, sociais, xeracionais ou económicas que van máis alén das políticas.

O obxectivo desta proposta a partir da abordaxe da Educación para o Desenvolvemento e desde a Educación para a Cidadanía Global vai pois, máis alén da definición aséptica e carente de dimensión humana de “fronteira política” que se pode encontrar ao nivel oficial e que destila desinterese polo outro, polo veciño. A aposta desde unha educación transformadora pode ser resumida na seguinte frase: “Educar para que nada nos sexa alleo”. (Gimeno Sacristán)

Así como a Humanidade soubo arranxarse ao longo da historia para encontrar formas de superar os obstáculos naturais (pontes, camiños, etc.), sexa cal for o exemplo, queremos tornar visíbel a importancia de buscar fórmulas ou exemplos que, por un lado, evidencien a construción artificial e movíbel das fronteiras políticas ao longo do tempo e, por outro, desmitifiquen a “separación insalvável” entre as persoas e os pobos, pondo en valor a riqueza da diversidade na actualidade e ao longo da historia, e a importancia de respectar os seus dereitos á marxe de calquera fronteira e en calquera recanto do mundo.

3. ARRIAGA RODRÍGUEZ, Juan Carlos (2012): “El concepto frontera en la geografía humana”. *Perspectiva geográfica*, vol. 17 (2012), páxinas 71-96.

4. “Fronteira: Confin dun Estado.” (*Diccionario da Real Academia Española*).

Aspectos a ter en conta para facer a entrevista

É importante que antes de realizar a entrevista, o alumnado sexa consciente de que para moitas persoas falar de cuestións como as súas orixes ou de por qué marcharon son cuestións moi persoais e íntimas, e implican preguntar con respecto e delicadeza. É probábel que mesmo sendo persoas próximas, nunca explicasen en público os motivos da súa partida. É importante facer entender ao alumnado que tomar a decisión de partir non é fácil e que case sempre é un acto de xenerosidade para coa familia, coas persoas que un máis quere. É unha forma de contrarrestar algunhas mensaxes daniñas e totalmente falsas sobre a realidade das persoas emigrantes ou refuxiadas.

Amina e as causas ambientais

Por que as persoas nos desprazamos?

Factores estruturais e decisión persoal.

Factores ambientais.

Posta en común das entrevistas realizadas sobre persoas emigrantes

Coñecer as vivencias de persoas reais e próximas axudará a vivir a migración como un feito cotiá e natural. Abriremos o debate con toda a aula para compartir a información referida ás primeiras preguntas e descubriremos se puideron falar con alguén que teña vivido noutro país.

Para recompilar a información, utilizaremos un mural xigante (papel de embalaxe) e dividiremos a aula en pequenos grupos. Cada grupo deberá compartir a información que recompilou en xeral, e en concreto deberá anotar:

- Cales foron os motivos da súa partida?
- Como se sentiron ao ter que emigrar?
- Puideron escoller libremente se querían emigrar ou non?
- Como os acolleu o lugar de chegada?

Unha vez recompilada a información no mural, será lida en voz alta para que a aula vaia elaborando as súas propias conclusións sobre as causas da partida e os sentimentos e emocións que se viven durante o proceso. Finalmente, redactarán as súas conclusións para compartilas coas demais aulas.

Por que as persoas nos desprazamos? Causas das migracións

A través da historia dos personaxes, na fase anterior vimos que unha das causas das migracións é a pobreza e o desexo dunha vida máis digna. Os testemuños desta fase farán referencia a causas ambientais. A través da súa historia, tres mulleres, Amina, Alba e Lidia, falarannos da súa marcha debido a catástrofes naturais. Será na fase seguinte cando falaremos da fuxida por conflitos armados.

Fornecémosvos un pequeno resumo introdutorio ás causas, por se vos pode ser de utilidade:

“Existen moitas razóns que levan a xente a emigrar: as guerras, a persecución, as violacións dos dereitos humanos..., mais tamén a desigualdade, a pobreza e a mudanza climática. Todas as persoas que foxen do seu país de orixe buscan o mesmo: unha vida mellor nun lugar seguro onde haxa paz e mellores oportunidades. Se falamos de causas, falamos de CONFLITOS no mundo. Sesenta millóns de persoas víronse forzadas a abandonar o seu lar debido a persecucións, conflitos, violencia xeneralizada ou violacións dos dereitos humanos. Trátase da maior número xamais rexistrada. O conflito sirio é o que máis desprazados xerou, por diante do de Afganistán e o de Somalia. Máis da metade desas persoas son menores.

Falamos de POBREZA. A pobreza e a exclusión social constitúen unha das principais causas da migración. Todos os días, millóns de persoas trasládanse por razóns económicas, tanto dentro do seu propio país (por exemplo, do ámbito rural para unha gran cidade) como fóra, para outro país.

Falamos da MUDANZA CLIMÁTICA. Secas, inundacións e ciclóns recorrentes e que non se poden predicir poñen en risco a supervivencia de millóns de persoas nos países máis pobres. A mudanza climática é uno dos moitos factores que provocan desprazamentos, especialmente na África subsahariana.⁵ Un fenómeno global que vao en aumento e que se calcula que será un factor crecente de migracións forzadas nos próximos anos.

Traballo con testemuños

Animamos a coñecer outros testemuños de distintos países vinculados a unha realidade común, o efecto climático, en Mozambique, en Somalia e no Ecuador. Como actividade complementaria, propomos elaborar unha reportaxe ou noticia sobre algún país que sufrixe neste ano unha situación medioambiental que obrigase a poboación a se desprazar. Propomos tamén descubrir se no propio país se deron ou se están a dar migracións por causas ambientais, debidas a terremotos, secas, inundacións.... e qué consecuencias tiveron.

5. Fonte: <https://oxfamintermon.s3.amazonaws.com/sites/default/files/documentos/files/RevistaOxfamIntermon36es.pdf>

Déniz. Cando tes que fuxir do teu país

O dereito a nos desprazar libremente.

Factores estruturais e decisión persoal.

Vulneración de dereitos.

A guerra como factor de desprazamento.

O dereito a asilo.

Vías seguras e legais.

Migrar non é un crime

El pase do vídeo permitirá recoñecer as causas polas que as persoas se desprazan, así como as alternativas. Nos permitirá tamén analizar as distintas formas e motivos para viaxar, e ver que as persoas non son recibidas do mesmo modo segundo sexa a súa orixe, destino e motivo de desprazamento. En definitiva, descubriremos que non todas as persoas teñen as mesmas oportunidades para se desprazar libremente, así como as condicións en que o poden facer. En definitiva, estamos a falar de causas da pobreza e da desigualdade.

O texto seguinte pode ser inspirador para o debate:

“Migrar non é un crime. Crime son, ou deberían ser, moitas das causas que provocan a migración. Crime é saquear os países do Sur, roubar as súas riquezas, facilitar o camiño ás multinacionais para que acabem cos seus recursos e despois pechar as nosas fronteiras. Crime é construír muros e ollar para outro lado como se o motivo polo cal millares de persoas foxen dos seus países non tivese nada a ver co noso sistema capitalista e patriarcal. Crime é bombardear Siria e establecer cotas de persoas que poden vir a Europa fuxindo da guerra.”⁶

Propomos unha batería de preguntas para fomentar o debate: Por que as persoas viaxamos e nos movemos polo mundo?

- Hai migracións forzadas?
- Cales credes que son as causas que fan que as persoas decidan moverse?
- Temos todos e todas as mesmas oportunidades para nos desprazar libremente?
- Por que credes que utilizamos o título de Migrar non é un crime?
- Que é un visado? Para que serve?
- Que son as políticas migratorias?
- Que son os permisos de residencia / permisos de traballo / permiso de estudos?
- Que cousas vos sorprenderon? Por que?
- Se todas as persoas temos dereito a saír do noso país, por que ese dereito non se cumpre?
- A quen pode interesar que millares de persoas en movemento non poidan cruzar as fronteiras libremente?

Xurdirá unha serie de termos máis técnicos, e para iso recomendamos o uso do glosario.

Testemuño de Malak

A historia de Malak, a través do vídeo, permitirá que nos achegemos, desde as emocións, a unha nena pequena que foxe do conflito. É o momento de empatizar con ela, de pórse nos seus zapatos nun primeiro momento para que despois se poidan preguntar o que se pode facer para garantir os dereitos das persoas que foxen da guerra.

6. Fonte: http://elpais.com/elpais/2016/06/30/3500_millones/

Propomos estas posíbeis preguntas xeradoras e finalmente a aula deberá facer unha lista de distintas accións ou propostas que garantan os dereitos das persoas refuxiadas.

- Que é o que máis vos chama a atención do vídeo? Que sentimentos expresa? Como vos sentistes?
- Como pensades que reaccionariades vós nunha situación como a presentada?
- Que credes que podemos facer para seren garantidos os dereitos das persoas que foxen de conflitos, das persoas refuxiadas?

Dereito a refuxio

No mundo, máis de 60 millóns de persoas víronse forzadas a fuxir dos conflitos; e varios millóns máis fixérono por culpa da pobreza, dos conflitos e da mudanza climática. Son persoas que migran por necesidade e deben ser atendidas e protexidas segundo o establecido pola lei. A través do vídeo “Dereito a refuxio”, de Oxfam Intermón⁷ profundarase en diferentes conceptos: refuxiado, dereito a asilo, devolucións en quente... e daranse a coñecer as accións e campañas que distintos grupos, organizacións e ONG están a levar a cabo en defensa dos dereitos das persoas. As preguntas que poden inspirar o debate son as seguintes:

- Que causas obrigan as persoas a se desprazar?
- A que se denomina “persoa refuxiada”? Que dereitos ten unha persoa refuxiada? Que é o dereito de asilo?
- Que diferenzas hai entre unha persoa refuxiada e unha persoa emigrante económica?
- Por que se fala de “devolucións en quente”?
- Por que esta campaña esixe o dereito ao asilo transparente e xusto?

Con todo o aprendido nesta fase, proponse construír un póster que dea a coñecer os dereitos das persoas refuxiadas e os compromisos adquiridos pola comunidade internacional.

7. Ver vídeo: <https://www.youtube.com/watch?v=MaNYRdQ1fC0>

Non te deixes enlear

Vulneración de dereitos.

Análise do Imaxinario colectivo.

Como combater rumores e crenzas falsas.

Nós que podemos facer?

Non te deixes enlear: Que é un rumor? Que é un prexuízo?⁸

O dereito a moverse, a migrar, a refuxio, que todas as persoas temos, implica que os nosos dereitos e a nosa dignidade sexa respectada tanto no momento de partida como durante o tránsito, e tamén, e especialmente, na nova sociedade de acollida. E niso as sociedades que acollen poboación refuxiada ou emigrante teñen un desafío a conseguir. Reflexionar individual e colectivamente sobre cómo pensamos e cómo nos comportamos coas persoas emigrantes no noso propio país é importante para garantir o respecto de toda persoa a migrar e refacer a súa vida noutro lugar.

Hoxe en día, e historicamente, o colectivo emigrante convértese facilmente no chibo expiatorio sinalado por algúns círculos políticos e mediáticos como responsábel de moitos dos problemas sociais e económicos que se sofren nun país. Aos poucos foi penetrando unha imaxe dos “outros” como unha categoría coa cal se compite e que é visualizada como o inimigo. É neste contexto onde proliferan os rumores sobre a poboación emigrante.

Por iso, neste capítulo propomos iniciar un traballo de investigación sobre os rumores e prexuizos que circulan na nosa sociedade, nos medios, na rúa, e que condicionan os nosos discursos e actitudes en torno das persoas refuxiadas e das persoas emigrantes. Comezaremos con a visualización de “Non te deixes enlear” e despois, en pequenos grupos, responderemos ás seguintes cuestións: youtu.be/FDIs-hFgl-s

- Que é un rumor? Que nos provoca? Por que se crean?
- Por que o vídeo se titula “Non te deixes enlear”?
- Quen transmite os rumores?

En pequeno grupos anotarán os rumores, distribuirannos e buscarán información, datos e argumentos que os desmintan para pólos despois en común.

A explicación seguinte pode servos de utilidade:

Allport e Postman (1967) foron os primeiros investigadores que abordaron o estudo dos rumores. Estes autores entenden que todo **rumor** é unha narración relacionada con feitos cotiáns, críbel ou factíbel de ser crida, vinculada tamén cun problema concreto ou con algunha inquietude puntual, da cal non se pode verificar a súa exactitude, aínda que tampouco demostrar directamente a súa falsidade; reproducese baixo o efecto “bola de neve” e pode xurdir sobre un prexuízo, perante a falta de noticias, so a presión da ansiedade ou do medo da xente polo presente e polo futuro.⁹

8. Fownte: <http://www.unesco.org/new/es/communication-and-information/resources>
<https://www.es.amnesty.org/en-que-estamos/temas/refugio/>

9. Fonte: http://www.juntadeandalucia.es/export/drupaljda/desconstruir_rumores_manual.pdf

Os rumores fórmanse sobre a base de tres compoñentes:

- O obxecto (diana) do rumor, que pode ser unha persoa, un grupo (persoas emigradas, por exemplo), unha organización, unha situación social, etc.
- O contido do rumor, que pode ser máis ou menos relevante no contexto social, por exemplo, a inseguridade cidadá.
- A relación, xeralmente ambigua, entre o obxecto ou grupo diana e o contido.

O **prexuízo** é un complexo fenómeno psicosocial que se interioriza de moi diversas formas e en múltiples contextos sociais: durante o proceso de socialización familiar e/ou escolar, a través dos medios de comunicación, da literatura, etc.

Unha gran parte das definicións de prexuízo conciben este como unha actitude avaliativa (hostil e/ou negativa) para coas persoas de certos grupos sociais polo mero feito de pertencer a eles (Allport, 1954). Esa actitude negativa sería consecuencia da ocorrencia de calquera dos seguintes fenómenos ou de todos eles:

- Mantemento de crenzas, estereotipos negativos, etc. sobre as persoas do grupo que sofre os prexuízos.
- Expresión de afecto negativo cara as persoas do referido grupo, que pode implicar unha infra-humanización das mesmas.
- Manifestación de condutas discriminatorias para con elas.

Estes tres compoñentes do prexuízo están estreitamente relacionados, influenciándose mutuamente para dar lugar á actitude negativa cara o grupo.

Pistas para elaborar a ficha caza rumores. Falemos de rumores, mitos e feitos... e feitos que non son noticia¹⁰

Agora que xa se coñece o que é un rumor, procederase a analizar se no lugar onde se vive hai rumores parecidos cos do vídeo. Actuar perante un rumor é importante para asegurar o respecto para con todas as persoas. Pensar de forma crítica e analizar a información que nos chega é esencial para non caer na trampa dos rumores. Buscar datos e información fiable é a ferramenta fundamental para combatelos. Propómosvos analizar algúns dos rumores máis habituais que se poidan dar na vosa cidade, vila, barrio... sobre distintos colectivos.

10. Fonte: <http://www.unesco.org/new/es/communication-and-information/resources>
<https://www.es.amnesty.org/en-que-estamos/temas/refugio/>

A ficha caza rumores deberá contemplar os seguintes datos:

Rumor:	
Persoas a que afecta:	
Ónde se transmite o rumor:	
Argumentos e datos que o desmintan:	
Cómo podemos mudar este rumor:	

Xuntamos información sobre rumores e prexuizos que circulan sobre as persoas emigrantes e refuxiadas, así como argumentos que contrarrestan a falsa información.

Mitos

Os refuxiados son un problema europeo. De feito, na Europa só hai o 6% dos refuxiados no nivel mundial, en comparación co 39% no Oriente Medio e no norte da África, e o 29% no resto da África. Os refuxiados sirios encóntranse na súa maior parte nos países limítrofes con Turquía, Líbano, Xordania e Iraq. Mentres que máis dun millón de refuxiados chegaron a Europa por mar en 2015, isto representa só o 0,3% da poboación total do continente.

Os refuxiados non están desesperados, eles son os que escollen migrar. Por definición, os refuxiados son persoas que foxen a través de fronteiras escapando de conflitos violentos ou da persecución. Fan uso do seu dereito legal ao asilo, algo incluído na Declaración Universal dos Dereitos Humanos, un dereito que ti tamén terías se algunha vez o necesitases no futuro. Os grandes perigos físicos a que os refuxiados se expoñen na súa fuxida reflicten a gravidade da situación a que se enfrontan. Os emigrantes son unha categoría máis ampla que inclúe aqueles que se desprazan por razóns económicas, así como as persoas que foxen de desastres ambientais, da fame e da fame negra.

Dentro da UE, así como nos medios de comunicación, tentouse xustificar o crecente endurecemento das políticas de migración sinalando que Europa está a ter que se ocupar dun maior número de persoas refuxiadas e emigrantes do que lle corresponde. Díxose tamén que a gran maioría das persoas que entran de maneira irregular na Europa son emigrantes económicos.

A maioría dos refuxiados son homes mozos sans e fortes. Na realidade, segundo o ACNUR, máis do 75% de todos os refuxiados sirios son mulleres e nenos. Dos refuxiados que chegan á Europa, máis da metade son mulleres e nenos.

Os refuxiados rouban os traballos aos nacionais do país de acollida. Os refuxiados crean emprego. De acordo con investigacións da OCDE, os refuxiados expanden o mercado interno e crean un posto de trabal-

lo por cada un que ocupan. Nalgúns países, foron responsábeis por case un terzo do crecemento económico no período de 2007 a 2013.

Os refuxiados aprovéitanse do estado do benestar. A maioría dos refuxiados contribúen moito máis ás arcas públicas do que reciben dela. Investigacións no Reino Unido, Canadá, Alemaña, Grecia, Portugal e España, mostran que os refuxiados son menos ou igualmente dependentes dos fondos públicos do que os locais.

Os refuxiados e os emigrantes traen o terrorismo. Dos principais ataques terroristas en todo o mundo nos últimos anos, a gran maioría foron perpetrados por cidadáns nados nos países afectados. Nas palabras do Alto Comisionado das Nacións Unidas para os Refuxiados, António Guterres, “non son os fluxos de refuxiados os que causan o terrorismo; é o terrorismo, a tiranía e a guerra os que crean refuxiados”. A creación de divisións entre a xente e o fomento do odio entre grupos é parte da estratexia do terrorismo.

Os países desenvolvidos están saturados e non poden recibir máis xente. O crecemento da poboación nativa na maioría dos países desenvolvidos está en declive, un tema en que a migración pode ser chave no momento de abordalo. Os refuxiados e os emigrantes poden manter os niveis de poboación e proporcionar unha base de persoas en idade de traballar para contribuír para as pensións dun número crecente de xubilados.

Feitos

A maioría dos refuxiados do mundo non saen da súa rexión de orixe. No final de 2013, os países que maior número de refuxiados acolían eran: Paquistán, Irán, Líbano, Xordania, Turquía, Kenya, Chad, Etiopía, China e Estados Unidos. En 2013, 48% de todas as entradas irregulares e 63% de todas as chegadas irregulares por mar eran de persoas procedentes de Siria, Eritrea, Afganistán e Somalia, países asolados por conflitos e polos abusos xeneralizados contra os dereitos humanos. A maioría de quen foxen destes países fano para escapar da violencia ou da persecución e son, en principio, persoas que necesitan protección internacional.

Segundo datos da Organización Internacional para as Migracións (OIM) e do Alto Comisionado das Nacións Unidas para os Refuxiados (ACNUR), entre xaneiro e setembro de 2015, máis de 3.200 persoas perderon a vida tentando chegar a Europa. Aínda que Siria representa a maior crise de refuxiados do mundo, non é a única. Na África, as persoas foxen de conflitos e de persecución en países como Sudán do Sur, a República Centrafricana, Nixeria, Burundi, Somalia, Etiopía, Sudán ou a República Democrática do Congo. Calcúlase que na África subsahariana hai tres millóns de persoas refuxiadas. En Kenya érguese Dadaab, o maior campo de refuxiados do mundo, establecido en 1991, e que en maio de 2015 superaba as 350.000 persoas.

Feitos que non son noticia

As contribucións positivas das persoas emigrantes, como as súas competencias, recursos e diversidade, case nunca son noticia. Porén,

estas boas noticias tamén existen. Un exemplo: segundo o Banco Mundial, a migración internacional é boa porque os traballadores poden ir aos lugares onde son máis produtivos. O valor do diñeiro que as persoas emigrantes envían aos países en desenvolvemento (as chamadas “remesas”) é tres veces superior á cantidade que os gobernos dedican á axuda ao desenvolvemento, que se calcula que, en 2013, foi de 404.000 millóns de dólares estadounidenses.

Viaxes perigosas

Na tentativa de escapar de situacións desesperadas, as persoas refuxiadas e emigrantes arriscan a súa vida en perigosas viaxes. Así sucede no mar Mediterráneo, mais tamén no sueste asiático. Por outro lado, na ruta dos Balcáns, as persoas refuxiadas e emigrantes enfróntanse a detencións arbitrarias, maos tratos por parte das forzas de seguridade, abusos, explotación por parte dos contrabandistas, devolucións sumarias, mesmo a morte. Na América Central, millares de persoas que tentan cruzar México son secuestradas, violadas ou perden a vida nunha das viaxes máis perigosas do mundo. Durante o traxecto, están expostas a sufrir abusos ás mans de funcionarios dos servizos de migración, axentes de policía, militares, traficantes de seres humanos e bandas criminais.

Actúa

Propostas de acción.

Despois de todo o traballado, é o momento de ollar para atrás, revisar todo o que se compartiu e todo o que se descubriu. Agora é o momento de se preguntar: e nós, o que podemos facer? Que podemos facer para contribuír para mudar esta situación de inxustiza desde o máis próximo, desde cada un dos nenos e nenas, desde a escola, desde as familias, desde o barrio...? Esta é a fase que dá sentido á práctica escolar.

Dicía Freire que a lectura da palabra e a lectura do mundo van unidas porque, no fondo, a educación crítica e emancipadora implica capacitar os mozos e as mozas estudantes para poderen reconstruír a súa realidade cultural e social a partir da propia experiencia dunha maneira contrastada, menos tendenciosa. A escola ten a opción de silenciar os estudantes, ou de facelos cidadáns e cidadás críticos e activos.

Unha educación emancipadora procura educar cidadáns e cidadás responsábeis a partir das súas experiencias, dos seus problemas e necesidades, das súas voces; axudar a que observen, descubran e interpreten criticamente os diversos contextos a través dos cales desenvolven a súa vida. Trátase de que a práctica escolar sexa significativa, teña sentido e anime o compromiso. Os centros escolares son un espazo onde poden ser xeradas mudanzas, que implican transformación social. Aínda que non están xeneralizadas, xa existen experiencias que desenvolven a capacidade de busca e de significación, de interpretación crítica nun proceso dialóxico, e que promoven mudanzas cara un currículo máis participativo e unha escola máis democrática.¹¹

11. Extraído de: “Lectura crítica, xustiza e solidariedade: ensinar na escola a ler o mundo e concienciar”, en *Pistas para mudar a escola*, Colección Cidadanía Global. Propostas. 2. Intermón Oxfam, 2009.

Canción “Dereitos sen fronteiras”

Proponse escribir a letra dunha canción en que as cinco estrofas mostren os contidos traballados e as vivencias adquiridas en cada capítulo. A composición da canción servirá como manifesto de denuncia da situación en que viven millóns de persoas no mundo e tamén para pensar qué propostas poden ser feitas desde o noso ambiente máis próximo para loitar e reivindicar o dereito de todas as persoas a nos mover libremente.

Cada estrofa corresponderá á síntese das conclusións traballadas en cada capítulo seguindo o esquema:

- Sentimentos e emocións das persoas cando debemos abandonar a nosa casa, familia e territorio.
- Por que as persoas nos movemos? A historia sempre se repite.
- O dereito a nos desprazar libremente. A situación das mulleres.
- Non te deixes enlevar polos rumores.
- E nós... que podemos facer polo dereito das persoas a nos desprazar libremente?

Para levar a cabo esta tarefa de forma colaborativa entre o alumnado, fornecemosvos algunhas ideas que vos poden axudar na tarefa:¹²

- Estabelecer as metas e obxectivos da actividade, de maneira que os alumnos e as alumnas se sintan motivados e comprometidos no momento de traballar para conseguilos.
- Organizar o alumnado por equipos ou pequenos grupos de traballo, de catro a cinco persoas, que se encargarán de cumprir distintas tarefas ou funcións. Procurar que haxa diversidade de todo tipo en cada grupo de traballo e que o número de mozos e mozas estea equilibrado. Cantos máis talentos, visións e sensibilidades diferentes haxa en cada grupo, máis enriquecedora será a experiencia.
- Promover a comunicación e o respecto entre eles e elas. Deben estar abertos a compartir as súas ideas e coñecementos cos demais, con confianza e sen medos. Sempre coa mente aberta ás ideas dos demais. Se o credes necesario, poden ser establecidas unhas normas de diálogo, ou mesmo a frecuencia e o medio de comunicación para aprenderen a colaborar.
- Exercer como guía ou facilitador da actividade, deixándoos asumir a súa responsabilidade, de modo que poidan desenvolver as súas propias ideas ou proxectos. Acordar ben os pasos e procesos que poden ser seguidos para completar as tarefas establecidas, que as planifiquen, definan a implicación de cada un e se organicen.
- Estructurar o proceso en varias fases e programar varios momentos para revisar cómo están a desenvolver o traballo.
- Fomentar a súa creatividade, tanto no nivel de escritura como de montaxe visual.

12. Adaptado de <http://www.aulaplaneta.com/2014/11/03/recursos-tic/diez-consejos-para-aplicar-el-aprendizaje-colaborativo-en-el-aula>

Acción simbólica: O muro das inxustizas

Para concluír, proponse participar nunha actividade colectiva: **Construír e derrubar o muro de inxustizas.**

Seguindo o fío, traballado nesta edición, das fronteiras visíbeis e invisíbeis que negan dereitos ás persoas, trátase de recompilar ao longo do proceso esas ideas que recoñecemos como inxustas e que no mundo separan as persoas e non lles permiten acceder aos seus dereitos máis básicos. Estas ideas serán plasmadas en tixelos que construiremos con tetrabricks, e con todos eles e a nosa creatividade ergueremos un gran muro que, como acto simbólico, derrubaremos coa axuda da nosa comunidade educativa.

É unha boa oportunidade para implicar as demais aulas do centro, as familias etc. Nese día queremos ver caer moitos muros.

#DerechosEnMovimiento

Lecturas de interese

“En Europa hai unha batalla sobre quén ten dereito a ter dereitos”. Itziar Ruiz-Giménez

Ver online en: <http://www.agora-revistaonline.com/single-post/2016/04/18/ENTREVISTAS-Itziar-RuizGim%C3%A9nez-En-Europa-hay-una-batalla-sobre-qui%C3%A9n-tiene-derecho-a-tener-derechos>

O valor da diversidade dentro e fóra da aula

“A atención á diversidade significa ter en conta que en calquera sociedade existen diferentes culturas en función da clase social, do grupo étnico, do xénero, da orientación sexual, do territorio e dun longo etcétera. Porén, a nosa escola privilexia, ao tempo que oculta, unha cultura de obxectos privilexiados, a cultura da minoría social dominante: os seus modos de falar, de se mover, de se relacionar, as súas hipocrisías, os seus defectos e as súas virtudes. Mais non só somos diversos en función de factores estruturais, sómolo tamén como individuos: a uns pódelles gustar máis a pintura, outros son moi bos na expresión verbal, outros son capaces de organizar equipos de traballo, os de máis alén senten unha paixón extraordinaria pola vida animal e así até o infinito.

Na nosa escola, podemos aprender as diferenzas entre as plantas talófitas ou briófitas e, ao mesmo tempo, ser incapaces de distinguir un olmo dunha aciñeira ou ignorar de onde proceden os alimentos de que nos alimentamos. Alguén encárgase de facer esta arbitraria selección cultural e preséntao como a verdadeira e única cultura. E iso é o que teñen que memorizar os nenos e as nenas con independencia da relevancia deses coñecementos. Unha escola aberta á diversidade é unha escola que se interroga sobre tal relevancia. Aparentemente, as mozas van ben na escola: obteñen mellores resultados do que os mozos, promoven en maiores porcentaxes, o seu fracaso é menor. Porén, e a pesar diso, terminan optando por determinadas carreiras universitarias en maior medida (maxisterio, enfermaría, psicoloxía, medicina) do que outras (as enxeñaría en xeral). Todo isto termina por se traducir en que hai poucas mulleres nos altos cargos. Promove a nosa escola – especialmente certas materias – a sutileza, a reflexión e a creatividade? Unha escola que pretenda atender á diversidade é unha escola en que a palabra do alumnado é a protagonista. Na escola do silencio xamais poderá aflorar a riqueza e o enorme privilexio que implica contar con alumnos e alumnas con diferentes interpretacións do mundo, que proceden de distintos tipos de familias, de innumerábeis lugares do mundo, que falan distintos idiomas, cuxas gastronomías son dunha variedade infinita. Nenos e nenas chegan á escola sabendo unha morea de cousas e deses coñecementos débese partir se queremos unha escola de calidade para todos e todas, capaz de atender á diversidade.”¹³

13. FEITO ALONSO, Rafael (2009): “La gestión de la diversidad en el sistema educativo”, en CIP-Ecosocial – Boletín ECOS nº 8, agosto-outubro 2009.

“... A diversidade cultural é unha riqueza considerábel, un recurso inherente ao xénero humano, que debe ser percibido e recoñecido como tal. A propósito, non existe ningunha escala de valores entre as culturas: son todas iguais en dignidade e dereito, sexa cal for o número dos seus representantes ou a extensión dos territorios onde florecen. Esencialmente, o noso mundo é unha sincronía de culturas cuxa coexistencia e pluralidade forman a humanidade. É sumamente urxente que esta diversidade de culturas ocupe un lugar destacado na nosa resposta global á pasaxe do tempo, isto é, ao desenvolvemento. Esta é a mensaxe que transmite o Relatorio Mundial da UNESCO. Investir na diversidade cultural e no diálogo intercultural.

“... Entre a diversidade cultural e o medio ambiente, a economía, a educación e a saúde, entre a diversidade cultural e a mudanza climático, a salvagarda do patrimonio, a das linguas, o acceso aos recursos e o maior benestar, existen nexos de todo tipo, de tal modo que é imposible interesarse nun tema preciso sen ter en conta o alcance das culturas e a súa diversidade. Debemos agora avanzar e dar resonancia a esta mensaxe, a fin de que no plano mundial se traduza concretamente na realidade cotiá, nas decisións e iniciativas dos gobernos, nos responsábeis políticos, no sector privado e na sociedade civil. Mediante o establecemento de múltiples relacións de colaboración, a UNESCO está determinada a que a diversidade cultural ocupe un lugar central nos proxectos de desenvolvemento, e a que o respecto por esa diversidade pase a ser tanto o fundamento de diálogos entre as culturas como un instrumento en favor da paz.”¹⁴

Desafíos nos contextos multiculturais. Competencias interculturais e resolución de conflitos¹⁵

“Que a calidade da relación facilita o coñecemento recíproco e o entendemento.

Para coñecer o cadro de referencia do “Outro” non é necesario repasar enciclopedias de etnoloxía ou antropoloxía, aínda que calquera lectura nos será útil. Debemos centrarnos na persoa que temos en fronte e considerala unha fonte valiosa de información. Recordando o dito “cada persoa é un mundo”, non esquezamos que cada persoa ten o seu propio modelo dentro dese cadro de referencia cultural común. Dícímolo porque moitas veces caemos no erro de considerar que os coñecementos teóricos sobre outras culturas son garantes suficientes para nos entendermos con persoas das referidas culturas.

*Aínda que pareza obvio, recordemos que o **respecto** é unha das actitudes básicas para establecer unha boa relación cunha persoa, sexa cal for a súa cultura ou orixe étnica. Fai falta ampliar ese respecto ao seu modelo do mundo, aos seus valores e á súa forma de ser e de se situar na vida. Non fai falta que esteamos de acordo con el/ela, só hai que lle mostrar que ten dereito a ser respectado. Este respecto inicial é necesario, aínda que non esteamos de acordo con determinados aspectos culturais, para consolidar a confianza coa outra persoa, para que ambos nos poidamos sentir ben, nos abramos*

14. Fonte: <http://www.unesco.org/new/es/culture/resources/report/the-unesco-world-report-on-cultural-diversity>

15. Fonte: <http://www.gitanos.org/publicaciones/retoscontextosmulticulturales/interaccion.pdf>

ao diálogo e ao intercambio. Para conseguilo, necesitamos empregar máis as nosas destrezas e habilidades comunicativas que os posibles coñecementos teóricos que poderíamos ter sobre a súa cultura. Esas habilidades desenvolvémolas na nosa vida social e profesional, e só fai falta adaptalas ás persoas doutras culturas.

*O noso fiel aliado é a **observación**: sermos capaces de captar as informacións verbais e non verbais da persoa que temos enfronte. Qué emocións expresa e cómo o fai (Parécenos normal ou abálanos?). Cómo se move e cómo ocupa o espazo, a qué distancia se sitúa comodamente de nós (É a mesma que nos gustaría? Demasiado lonxe ou demasiado cerca?). Cómo formula as súas mensaxes, (Manifesta o seu desacordo ou, polo contrario, móstrase conciliador?). Estarmos atentos a estes matices axúdanos a nos adaptarmos para manter a sintonía e aumentar a confianza. Convén **preguntar** aquilo que non entendemos; a outra persoa daranos a información necesaria e exacta para comprender aquilo que non conseguimos explicar no noso cadro. Deste modo, aforramos o esforzo de interpretación e evitamos o risco de errarmos.”*

Aprendizaxe cooperativa

Qué entendemos por aprendizaxe cooperativa¹⁶

A partir da definición de aprendizaxe cooperativa de Johnson, Johnson e Holubec (1999), e tendo en conta as contribucións de Spencer Kagan (1999), a aprendizaxe cooperativa é o uso didáctico de equipos reducidos de alumnos, xeralmente de composición heteroxénea en rendemento e capacidade, aínda que ocasionalmente poden ser máis homoxéneos, utilizando unha estrutura da actividade tal que asegure ao máximo a participación equitativa (para que todos os membros do equipo teñan as mesmas oportunidades de participar) e potencie ao máximo a interacción simultánea entre eles, coa finalidade de que todos os membros dun equipo aprendan os contidos propostos, cada un até o máximo das súas posibilidades e aprendan, ademais, a traballar en equipo.

Da definición que acabamos de facer, podemos destacar os seguintes aspectos:

- Os membros dun equipo de aprendizaxe cooperativa teñen unha dupla responsabilidade: aprender eles o que o profesor lles ensina e contribuír para que o aprendan tamén os seus compañeiros de equipo.
- E o profesorado utiliza a aprendizaxe cooperativa cunha dupla finalidade: para que o alumnado aprenda os contidos escolares, e para que aprenda tamén a traballar en equipo e a ser solidario, como uns contidos escolares máis. Isto é, cooperar para aprender e aprender a cooperar...
- Non se trata de que os alumnos dunha clase fagan, de vez en cando, un “traballo en equipo”, senón de que estean organizados, de forma máis permanente e estábel, en “equipos de traballo” fun-

16. Extraído de: <http://www.orientacionandujar.es/wp-content/uploads/2013/06/El-Trabajo-Cooperativo-como-Metodolog%C3%ADa-para-la-Escuela-Inclusiva.pdf>

damentalmente para aprender xuntos, y, ocasionalmente, se for o caso, para facer algún traballo entre todos.

- A aprendizaxe cooperativa non é só un método ou un recurso especialmente útil para aprender mellor os contidos escolares, senón que é, en si mesmo, un contido curricular máis que os alumnos deben aprender e que, por tanto, se lles debe ensinar.

Dinámicas de grupo para fomentar a participación, o debate e o consenso na toma de decisións

O Grupo Nominal

Esta dinámica serve para obter informacións, puntos de vista ou ideas dos alumnos sobre un tema ou un problema determinado, dunha forma estruturada, de modo que facilita a participación dos máis cohibidos e impide o protagonismo excesivo dos máis lanzados. É unha técnica especialmente útil cando se trata de que un grupo aula teña que tomar decisións pactadas sobre aspectos relativos a normas, disciplina, actividades grupais, etc. Mais tamén pode servir, por exemplo, para que o profesor ou a profesora poida coñecer, ao acabar un tema, cáles son os coñecementos que os alumnos adquiriron ou consideran máis fundamentais. Aplícase da seguinte maneira:

- Ante todo, o profesor – ou a persoa que actúa como facilitador (que pode ser un alumno) – explica claramente cal é o obxectivo que se pretende atinxir coa aplicación desta técnica, e cal é o tema ou o problema sobre o cal fai falta centrar toda a atención. Durante uns cinco minutos aproximadamente, cada participante, individualmente, debe escribir as informacións, propostas ou suxestións que lle veñen á cabeza sobre o tema ou o problema de que se trata.
- O facilitador pide aos participantes, uno por un, que expresen unha das ideas que escribiron e vai anotándoas no encerado. Se alguén non quere participar, pode “pasar”, e se alguén ten máis dunha idea, terá que esperar, para verbalizar a segunda, que se teña completado a primeira volta, supondo que nesta volta a súa idea non teña sido fornecida por algún outro participante. Fica claro, pois, que o importante son as ideas, non quen as fornece sen.
- Cando se teñan anotado todas as ideas, despois de ter completado as voltas que fosen necesarias, a persoa que dinamiza a técnica pide se todo ficou claro para todos. Se hai algunha dúbida sobre algunha contribución, é o momento de pedir a quen formulase a idea que faga os esclarecementos convenientes. Trátase só de esclarecementos, non de obxeccións ou críticas ás ideas recollidas.
- Finalmente, todas as ideas deben ficar recollidas no encerado, seguindo o orde alfabético: a primeira idea fornecida é a A, a segunda é a B, a terceira, a C, etc.
- O paso seguinte consiste en que cada participante xerarquiza as ideas expostas, puntuando cun 1 a que considera máis importante, cun 2, a segunda en importancia, cun 3, a terceira, e así sucesivamente até ter puntuado todas as ideas expostas (se había 12 ideas, a última terá unha puntuación de 12).

- Acto seguido, anótase no encerado, xunto a cada unha das ideas, a puntuación que lle outorgou cada participante e, finalmente, súmanse as puntuacións de cada idea. Deste modo, pode saberse cáles son as ideas máis valoradas por todo o grupo aula: as que obtivesen menos puntuación entre todos os participantes.
- Finalmente, coméntanse, discútense ou resúmense – segundo o caso – os resultados obtidos. Se o grupo é moi numeroso, e supondo que estea dividido en diferentes equipos, para facer máis áxil a aplicación desta técnica, pode ser seguido o mesmo procedemento, mais substituíndo o traballo individual polo traballo en equipos, no momento de pensar e escribir as ideas relacionadas co tema ou problema en cuestión, e no momento de puntualas.

As Dúas Columnas

Esta dinámica é moi adecuada para decidir, de forma pactada, cal é a mellor solución a un problema ou cuestión con distintas alternativas. A dinámica das Dúas Columnas (Fabra, 1992) é un procedemento moi simple que facilita o consenso cando os membros dun grupo aula deban tomar unha decisión ou resolver un problema para o cal hai diversas alternativas e non saben cal é a mellor.

Esta dinámica complementase moi ben coa do Grupo Nominal: pode ser utilizada no último capítulo desta dinámica, para conseguir que o grupo se asegure, no posíbel, que a alternativa que foi máis valorada é, efectivamente, a que ofrece mellores garantías de éxito.

A dinámica das Dúas Columnas é, propiamente, unha forma de valoración de alternativas, que facilita o diálogo e o consenso e evita moitos dos enfrontamentos que ocorren cando alguén ten un excesivo protagonismo e tenta impor a súa opinión aos demais. Para iso, o facilitador anota as alternativas propostas polos participantes, mais non o nome de quen as propuxo. Todos poden fornecer as alternativas que consideren pertinentes, e cando xa non se fornezan novas alternativas, pásase a facer a valoración de cada unha delas.

O proceso a seguir é o seguinte:

- As propostas ou alternativas deberán ficar anotadas nun extremo do encerado, ordenadas alfabeticamente (cun A, a primeira; un B, a segunda; un C, a terceira; etc).
- O espazo restante do encerado é dividido en dúas partes, cunha raia vertical. Nunha parte escríbanse “Aspectos positivos”, e na outra “Consecuencias non desexadas” (Non se escribirá “aspectos negativos” para evitar que quen a propuxese a defensa encarnizadamente cando, na realidade, o que convén é que a aula se esqueza de quen fixo as propostas e centre o seu interese sobre o contido das mesmas, non sobre os seus autores). (Figura 13).
- En seguida, é lida a proposta A e pídese a todos os participantes que colaboren facendo explícitos os aspectos positivos que perciben nelas (qué aspectos do problema solucionan, qué vantaxes implica, etc.) e van sendo anotados no encerado, na respectiva columna.

- Despois, pídese aos participantes que pensen e expliquen as “consecuencias non desexadas” da mesma proposta (qué pode ocorrer se facemos isto, cómo poderían evolucionar os feitos se levásenos a cabo a proposta, etc.), e tamén se anotan na respectiva columna.
- Despois, faise o mesmo coas demais propostas: a B, a C, etc.
- Finalmente, pídese ao grupo que analice o que foi escrito en cada columna con relación a todas as propostas. A partir de aí, pódese valorar cuál é a máis adecuada (a que nos permite con maiores garantías superar o problema ou conseguir o obxectivo desexado, cos mínimos custos). Como é natural, os criterios de avaliación das distintas alternativas non deben ser cuantitativos, senón cualitativos: ás veces, unha soa consecuencia non desexada pode invalidar unha alternativa.

Esta dinámica, ademais de canalizar o diálogo e facilitar a toma de decisións, ten outras vantaxes: mellora o razoamento lóxico, a capacidade de síntese e a expresión verbal do alumnado, e obrígalles a colaborar e a acostumarse a dar máis importancia aos obxectivos comúns do que ás necesidades individuais.

Por outro lado, como na dinámica do Grupo Nominal, o traballo individual pode ser substituído polo traballo en equipo: os que pensan e fornecen as alternativas, e que as valoran unha por unha, son os equipos cooperativos, non os alumnos e as alumnas individualmente.

Alternativa	Aspectos positivos	Consecuencias non desexadas
A/		
B/		
C/		
Etc.		

Estruturas básicas para a aprendizaxe cooperativa

As estruturas cooperativas básicas poden ser utilizada para distintas finalidades nos diferentes momentos ou secuencias dunha Unidade Didáctica (UD): poden servir, antes de iniciar unha UD, por exemplo, para coñecer as ideas previas dos alumnos sobre os contidos que imos traballar na UD que en breve comezaremos; no inicio da UD, poden ser útiles para saber, por exemplo, até qué punto os alumnos e as alumnas entenderon unha explicación do profesor ou da profesora ou do vídeo que lles proxectamos; durante a UD, en troca, poden ser útiles para facer as actividades programadas para que os e as estudantes “practiquen” as competencias relacionadas cos contidos traballados na UD; e no final da UD poden servírnos para facer, por exemplo, unha recapitulación ou síntese dos contidos traballados na UD.

Estrutura	Antes da UD	No inicio da UD	Durante a UD	No final da UD
Lectura compartida	“Refrescar” as ideas sobre o tema a traballar a partir dun texto.	Introducir un tema a partir dun texto.	Asegurarse da comprensión dun texto a partir do cal deberán realizar exercicios.	Asegurarse da comprensión dun texto que sintetiza os contidos do tema traballado.
1-2-4	Coñecer as ideas previas sobre o tema que se traballará.	Comprobar a comprensión dunha explicación.	Resolver problemas, responder preguntas, realizar exercicios, etc., sobre o tema que se está a traballar.	Responder preguntas ou construír frases que resuman as ideas principais do tema traballado.
O Folio Xiratorio	Coñecer as ideas previas sobre o tema que se traballará.	Comprobar a comprensión dunha explicación, dun texto, etc.	Resolver problemas, responder preguntas, realizar exercicios, etc., sobre o tema que se está a traballar.	Responder preguntas ou construír frases que resuman as ideas principais do tema traballado.
Parada de tres minutos	Recordar e expor ideas relacionadas co tema que se traballará.	Propor cuestións que queiran coñecer do tema que se comeza a traballar.	Propor cuestións e dúbidas sobre o tema que se está a traballar.	Propor cuestións ou dúbidas no final do tema, despois de telo repasado en equipo.

Lectura compartida: No momento de ler un texto, pode facerse de forma compartida, en equipo. Un membro do equipo le o primeiro parágrafo. Os demais deben estar moi atentos, xa que o que vén despois (seguindo, por exemplo, o sentido dos punteiros do reloxo), despois de que o seu compañeiro teña lido o primeiro parágrafo, deberá explicar o que este acaba de ler, ou deberá facer un resumo, e os outros dous deben dicir se é correcto ou non, se están ou non de acordo co que dixo o segundo. O estudante seguinte (o segundo) – o que fixo o resumo do primeiro parágrafo – lerá en seguida o segundo parágrafo, e o seguinte (o terceiro) deberá facer un resumo do mesmo, mentres que os outros dous (o cuarto e o primeiro) deberán dicir se o resumo é correcto ou non. E así sucesivamente, até que se teña lido todo o texto.¹⁷

Estrutura 1-2-4: O mestre ou a mestra formula unha pregunta ou unha cuestión a todo o grupo, por exemplo, para comprobar até qué punto entenderon a explicación que lles acaba de facer, ou para practicar algo que lles acaba de explicar. O mestre ou a mestra fornece a cada participante un molde, con tres cadros (un para a “situación 1”; outro para a “situación 2”; e outro para a “situación 4”), para anotaren nela as sucesivas respostas. Dentro dun equipo de base, primeiro cada un (“situación 1”) pensa cál é a resposta correcta á pregunta que formulou o mestre ou a mestra, e anótalo no primeiro cadro. En segundo lugar, póñense de dous en dous (“situación 2”), trocan as súas respostas e coméntanas, e de dúas fan unha, e anótana, cada un, no segundo cadro. En terceiro lugar, todo o equipo (“situación 4”), despois de se ter mostrado as respostas dadas polas dúas “parellas” do equipo, deben compor entre todos a resposta máis adecuada á pregunta que se lles formulou.¹⁸

17. Estructura ideada por María Jesús Alonso, del Colegio Público Comarcal «Los Ángeles», de Miranda de Ebro (Burgos). (M. J. Alonso y Y. Ortiz, 2005, pág. 63). Véase también Pujolàs (2008).

18. Adaptada de www.cooperative.learning

O folio xiratorio: O educador ou a educadora atribúe unha tarefa aos equipos de base (unha lista de palabras, a redacción dun conto, as cousas que saben dun determinado tema para coñecer as súas ideas previas, unha frase que resuma unha idea fundamental do texto que leron ou do tema que estiveron a estudar, etc.) e un membro do equipo comeza a escribir a súa parte ou a súa contribución nun folio “xiratorio”. Despois, pásao ao compañeiro do lado seguindo a dirección dos punteiros do reloxo para que escriba a súa parte da tarefa no folio, e así sucesivamente até que todos os membros do equipo teñan participado na resolución da tarefa.¹⁹

Parada de tres minutos: É unha forma de regular – de estruturar – a actividade máis ampla que o grupo está a facer nun momento dado, de modo que se facilite a interacción entre os estudantes e a súa participación na mesma. Cando o mestre ou a mestra, por exemplo, está a dar unha explicación a todo o grupo, pregúntase abertamente a todo o grupo se alguén ten algunha pregunta a facer ou se ten calquera dúbida, xeralmente hai pouca participación ou sempre participan os mesmos alumnos ou alumnas (os máis extravertidos); algúns, en troca, máis tímidos ou introvertidos, non participan nunca ou fano en moi poucas ocasións, ou só se se lles pide directamente. En lugar de isto, de vez en cando o mestre ou a mestra interrompe a súa explicación e establece unha breve parada de tres minutos (ou o tempo que for considerado máis conveniente), para que cada equipo de base pense e reflexione sobre o que lles explicou até aquel momento, e pense dúas ou tres preguntas ou dúas ou tres dúbidas ou aspectos que non ficaron suficientemente claros sobre o tema en cuestión, que despois deberán propor. Unha vez decorridos estes tres minutos, o portavoz de cada equipo formula unha pregunta ou dúbida – das tres que pensaron –, unha por equipo en cada rolda. Se unha pregunta – ou outra moi parecida – xa formulada por outro equipo, saltana. Cando xa teñan formulado todas as preguntas, o mestre ou a mestra prosegue a explicación, até que estableza unha nova parada de tres minutos.²⁰

Lapis ao centro: O mestre ou a mestra dá a cada equipo unha folla con tantas preguntas ou exercicios sobre o tema que traballan na aula como membros ten o equipo de base (por vía de regra, catro). Cada estudante debe facerse cargo dunha pregunta ou exercicio:²¹

- Debe lelo en voz alta e debe ser o primeiro que opina sobre cómo responder á pregunta ou facer o exercicio.
- Despois pregunta a opinión de todos os seus compañeiros ou compañeiras de equipo, seguindo unha orde determinada (por exemplo, a dirección dos punteiros do reloxo), asegurándose de que todos os seus compañeiros fornecen información e expresan su opinión.
- A partir das distintas opinións, discuten e entre todos deciden a resposta adecuada.
- E, finalmente, comproba que todos entenden a resposta ou o exercicio tal como o decidiron entre todos e que saberán anotala no seu caderno.

19. Adaptada de Spencer Kagan. Véase también Pujolàs (2008)

20. Adaptada de www.cooperative.learning

21. Estructura adaptada de Kagan por Nadia Aguiar Baixauli, del C. R. A. «Río Aragón», de Bailo (Huesca) y María Jesús Tallón Medrano, del CEIP «Puente Sardas», de Sabiñánigo (Huesca).

É determinada a orde dos exercicios. Cando un estudante le en voz alta “a súa” pregunta ou exercicio e mentres cada un expresa a súa opinión e entre todos falan de cómo se fai e deciden cuál é a resposta correcta, os lapis ou os bolígrafos de todos son colocados no centro da mesa para indicar que naqueles momentos só se pode falar e escoitar e non se pode escribir. Cando todos teñen claro o que hai que facer ou responder naquel exercicio, cada uno apaña o seu lapis e escribe ou fai no seu caderno o exercicio en cuestión. Neste momento, non se pode falar, só escribir. Despois, os lapis son colocados novamente no centro da mesa e procédese do mesmo modo con outra pregunta ou cuestión, esta vez dirixida por outro alumno.

O xogo das palabras: O mestre ou a mestra escribe no encerado algunhas palabras chave sobre o tema que están a traballar ou xa terminaron de traballar. En cada un dos equipos de base, os estudantes deben escribir unha frase con estas palabras – cada un a partir dunha das palabras chave –, ou expresar a idea que hai “detrás” destas palabras.²²

Para seren facilmente manipulábeis, escriben a frase sobre un papel dun tamaño pequeno (unha terceira unha cuarta parte dun folio). Logo, seguindo unha orde determinada, cada estudante mostra a frase que escribiu aos seus compañeiros e compañeiras, que a corrixen, matizan, completan... Dalgunha forma, “fana súa” e xa é unha frase colectiva, de todo o equipo, non do que a escribiu en primeiro lugar.

Se había máis de catro palabras chave, son realizadas as roldas necesarias, seguindo o mesmo procedemento (se nalgunha rolda xa non hai unha palabra para cada un, distribúenas), até ter unha frase, debidamente supervisada por todo o equipo, para cada unha das palabras chave. Despois, ordénanas sobre a mesa seguindo un criterio lóxico, compondo unha especie de esquema-resumo ou mapa conceptual do tema.

Cando o mestre ou a mestra deu o visto bo á orde que determinaron, numéranas e, por parellas (nunha ocasión unha parella, e na ocasión seguinte, a outra) encárganse de pasalas a limpo e de facer unha copia para cada membro do equipo.

22. Adaptada de Spencer Kagan. Véase también Pujolàs (2008)

Glosario

ACNUR: A Oficina do Alto Comisionado das Nacións Unidas para os Refuxiados foi creada no día 14 de decembro de 1950 pola Asemblea Xeral das Nacións Unidas. Ten o mandato de dirixir e coordinar a acción internacional para protexer e resolver os problemas das persoas refuxiadas e apátridas en todo o mundo. Traballa para garantir que todas as persoas poidan exercer o seu dereito a procurar asilo e a encontrar protección noutro estado. Ademais, identifica solucións duradeiras para os refuxiados, como a repatriación voluntaria en condicións dignas e seguras, a integración local ou o reasentamento nun terceiro país.

Asilo: Protección ou refuxio que dá un país ás persoas estranxeiras que reconece como refuxiadas. O recoñecemento do dereito de asilo dunha persoa implica, ademais, que o Estado lle conceda a documentación e a autorización necesarias para residir e traballar.

Campo de refuxiados: Un campo de refuxiados é creado para dar abrigo, durante un período determinado, a un grupo de persoas que tiveron que deixar o seu lar e agora procuran un lugar mellor onde poder refacer as súas vidas. Os habitantes dun campo de refuxiados non só necesitan un lugar en que durmir, senón tamén alimentos e asistencia médica. Os desprazados que chegan a un campo de refuxiados fano con diferentes necesidades. Ás veces, a súa situación soluciónase nun prazo breve, mais outras teñen que ficar alí durante anos. Por exemplo, os refuxiados de Kosovo en Albania estiveron no campo tan só tres meses, mais os de Somalia viven nos campos de Kenya desde 1991. Despois de todo este tempo, foron construíndo unha verdadeira comunidade coas necesidades propias dunha cidade, que necesita unha planificación específica.

Convención de Xenebra de 1951 sobre o Estatuto dos Refuxiados e su Protocolo Adicional de Nova York de 1967: Bases legais que, desde a súa aprobación, permitiron protexer millóns de persoas refuxiadas en todo o planeta. Ambos os documentos establecen quen é unha persoa refuxiada, así como os mecanismos de protección e asistencia, e os dereitos sociais que os Estados asinantes deben garantir.

Declaración Universal dos Dereitos Humanos (DUDH): Documento declarativo adoptado pola Asemblea Xeral das Nacións Unidas na súa Resolución 217 A (III), a 10 de decembro de 1948 en París. Nos seus 30 artigos recolle os dereitos humanos considerados básicos, a partir da carta de San Francisco (26 de xuño de 1945). Os dereitos humanos son dereitos inherentes a todos os seres humanos, sen calquera distinción de nacionalidade, lugar de residencia, sexo, orixe nacional ou étnica, cor, relixión, lingua, ou calquera outra condición. Todos temos os mesmos dereitos humanos, sen calquera discriminación. Estes dereitos son interrelacionados, interdependentes e indivisíbeis.

Emigración: Acto de saír dun Estado co propósito de se asentaren noutro. As normas internacionais de dereitos humanos establecen o dereito de toda persoa a saír de calquera país, incluído o seu. Só en determinadas circunstancias o Estado pode impor restricións a este dereito. As prohibicións de saída do país repousan, por vía de regra, en mandatos xudiciais.

FAO: Organización das Nacións Unidas para a Agricultura e a Alimentación, fundada en 1945. É un dos maiores organismos especializados das Nacións Unidas. O seu principal obxectivo é atinxir un mundo en que impere a seguridade alimentaria elevando os niveis de nutrición, mellorando a produtividade agrícola e as condicións da poboación rural, e contribuíndo para a expansión da economía mundial.

Inmigración: Proceso polo cal persoas non nacionais ingresan (entran) nun país co fin de se estableceren nel.

Migración: Movemento de poboación para o territorio doutro Estado ou dentro deste, que abarca todo movemento de persoas sexa cal for o seu tamaño, a súa composición ou as súas causas; inclúe migración de refuxiados, persoas desprazadas, persoas desarraigadas e emigrantes económicos.

Permiso de residencia: Documento legal expedido polas autoridades competentes dun Estado a un estranxeiro, en que se fai constar que ese estranxeiro ten dereito a vivir no referido Estado.

Permiso de traballo: Documento legal expedido polas autoridades competentes dun Estado, necesario para o emprego do traballador emigrante no país hóspede.

Persoa desprazada: Da mesma forma que a persoa refuxiada, unha persoa desprazada tivo que abandonar o seu lar por medo a perder a vida. A diferenza é que, neste caso, non cruzou ningunha fronteira, senón que tenta buscar un lugar seguro no seu propio país.

Persoa refuxiada: Persoa que se ve obrigada a saír do seu país por temor a ser perseguida pola súa raza, relixión, nacionalidade, opinión política ou outras razóns. Esta definición inclúe tamén as persoas que foxen de conflitos armados ou situacións de violencia xeneralizada. Obter a condición de persoa refuxiada implica as seguintes medidas: autorización de residencia, expedición de documentos de viaxe e de identidade, e autorización para traballar.
Persoa solicitante de asilo: Persoa que solicita o seu recoñecemento como persoa refuxiada noutro país e que se encontra á espera da resolución da súa solicitude.

Persoa solicitante de asilo: Persoa que solicita o seu recoñecemento como persoa refuxiada noutro país e que se encontra á espera da resolución da súa solicitude.

Reunificación familiar: Ferramenta xurídica que permite volver reunirse no país de acollida a familia que se viu obrigada a separarse do

fuxir do seu país de orixe. Esta medida mellora a calidade de vida e a situación social e económica da familia reagrupada.

Reasentamento. Instrumento de protección para as persoas refuxiadas. Unha persoa é reasentada cando é acollida por un país distinto ao primeiro ao que chegou despois de abandonar o seu país de orixe. O reasentamento existe porque ás veces o primeiro país de acollida non pode garantir a seguridade nin a integridade do refuxiado, porque non pode afrontar a chegada de moitas persoas refuxiadas nun período de tempo ou porque un terceiro país (o de reasentamento) ofrece mellores posibilidades para a integración social da persoa refuxiada. Para algunhas persoas refuxiadas, como nenos, nenas, mulleres sometidas a acoso sexual ou persoas con discapacidade, o reasentamento pode ser unha táboa de salvación.

Repatriación: O dereito individual dun refuxiado ou dun prisioneiro de guerra de regresar ao país de orixe en determinadas condicións está previsto en varios instrumentos internacionais. (Convencións de Xenebra de 1949 e Protocolos de 1977, Regulamento sobre as leis e os costumes da guerra terrestre, anexo á carta da Convención da Haia de 1907, instrumentos de dereitos humanos, así como o dereito internacional consuetudinario). O dereito á repatriación é conferido á persoa a título individual e non á autoridade que a retén. Ademais, a repatriación está suxeita á obrigaición da autoridade de liberar as persoas que poden ser escollidas (soldados e civís) e á obrigaición do país de orixe de recibir os seus propios nacionais.

Repatriación voluntaria: Retorno ao país de orixe de persoas que reúnen os requisitos como consecuencia do desexo libremente expresado de regresar.

Repatriación involuntaria/forzosa: Repatriación de refuxiados ao país de orixe que o país receptor fomenta cando crea circunstancias que non deixan ningunha outra alternativa aos refuxiados máis que a da repatriación. Como a repatriación é un dereito persoal (distinto da expulsión ou da deportación, orixinalmente vinculadas á soberanía do Estado), nin o Estado da nacionalidade, nin o de residencia temporal, nin tampouco o que exerce a xurisdición sobre eles pode proceder á repatriación contra a vontade dunha persoa que pode ser escollida, trátase dun refuxiado ou dun prisioneiro de guerra. De acordo co dereito internacional contemporáneo, os prisioneiros de guerra ou refuxiados que recusan ser repatriados, particularmente se teñen motivos de sentir temor no seu propio país, deben ser protexidos e beneficiarse, se for posíbel, de asilo temporal ou permanente.

Rutas legais e seguras: Serie de ferramentas e figuras xurídicas utilizadas para protexer os dereitos das persoas que se ven obrigadas a abandonar os seus países debido a conflitos armados, persecucións, pobreza, etc. Entre elas, destacan a figura do reasentamento, a protección subsidiaria ou o reagrupamento familiar.

Fontes:

Amnistía Internacional: <https://www.es.amnesty.org/en-que-estamos/campanas/yoacojo/glosario-de-terminos/>
Organización Internacional sobre as Migracións (OIM), glosario básico: http://publications.iom.int/system/files/pdf/imL7_sp.pdf

Recursos complementarios

Migracións forzosas e poboación refuxiada. Para traballar na aula:

UNICEF, *Contos sen fadas: a historia de Ivine e Almofada*,
www.youtube.com/watch?v=7fPSTajjSd4

ACNUR México, contos infantís,
<http://culturacolectiva.com/7-cuentos-infantiles-que-te-acercaran-a-la-realidad-de-los-refugiados/>

#ABPRefugiados

Proxecto interdisciplinar para traballar o tema dos refuxiados e emigrantes.

Batería de recursos documentais, curtametraxes, viñetas, gráficos interactivos, fotografías, propostas de literatura xuvenil, actividades para traballar en lingua estranxeira, etc.
<http://abprefugiados.blogspot.com.es/>

Migracións forzosas e poboación refuxiada. Para o profesorado:

Páxinas web de interese:

www.es.amnesty.org
www.acnur.es/
www.proactivaopenarms.org/es
www.msf.es/

Vinte reflexións dunha emigrante,
<https://youtu.be/671xpkNk29c>

CEAR, *Acceso á protección: Un dereito humano*,
www.cear.es/wp-content/uploads/2013/05/INFORME-FINAL.pdf

ACNUR, *Tendencias globais: Desprazamento forzado en 2014*,
http://acnur.es/portada/slider_destacados/img/PDF_141015184925.pdf

Oxfam, *Right to a Future: Empowering refugees from Syria and host governments to face a long-term crisis*, novembro de 2015
<https://www.oxfam.org/en/research/syria-refugees-right-future>

Itziar Ruiz-Giménez, “Na Europa hai unha batalla sobre quen ten dereito a ter dereitos”, *Ágora*,
<http://www.agora-revistaonline.com/single-post/2016/04/18/ENTREVISTAS-Itziar-RuizGim%C3%A9nez-En-Europa-hay-una-batalla-sobre-qui%C3%A9n-tiene-derecho-a-tener-derechos>

Diversidade e interculturalidade

Carbonell, F., “Decálogo para unha educación intercultural”, *Cadernos de Pedagogía*, 290. Barcelona: Ed. CISSPRAXIS SA, 2002.

Casanova, M. A., “A interculturalidade como factor de calidade na escola”, en Soriano (coord.), *A interculturalidade como factor de calidade educativa*, Madrid: La Muralla, 2005.

UPD VI – IMELSA, *Guía de xestión da diversidade cultural e a convivencia*,

<http://www1.ocupacio.gva.es:8084/adient/mediateca/general/guia-didactica-de-Gestion-de-la-diversidad-cultural-y-la-convivencia.pdf>

Fernando Relinque Medina e Nidia Gloria Mora Quiñones, *Interculturalidade e xestión da diversidade. O desafío da nova sociedade*, Xunta de Andalucía

http://www.juntadeandalucia.es/export/drupaljda/interculturalidad_gestion_diversidad.pdf

UNICEF e Ministerio Educación Perú, *A interculturalidade en educación*,

http://www.unicef.org/peru/_files/Publicaciones/Educacionbasica/peru_educacion_interculturalidad.pdf

Guía metodolóxica de “Transversalización da abordaxe de interculturalidade en programas e proxectos do sector gobernabilidade” a partir da experiencia do Programa “Bo Goberno e Reforma do Estado” do Perú,

<http://centroderecursos.cultura.pe/sites/default/files/rb/pdf/Guia%20metodologica%20de%20transversalizacion%20del%20enfoque%20de%20interculturalidad.pdf>

Educación intercultural. Alumnado de orixe estranxeira, Generalitat de Cataluña, Departamento de Ensino,

<http://xtec.gencat.cat/web/content/projectes/alumnat-origen-estranger/suport-linguistic-social/publicacions/quadern-SLS-educacio-intercultural.pdf>

Educación intercultural. Proxecto de convivencia e éxito educativo, setembro de 2014, Generalitat de Cataluña, Departamento de Ensino,

<http://xtec.gencat.cat/web/content/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/0063/905e9278-9ca1-4768-afb2-09c9c6288759/intercultural.pdf>

Xestión emocional

Rafael Bisquerra, Grupo de Orientación Psicopedagóxica na Universidade de Barcelona,

www.rafaelbisquerra.com/es/educacion-emocional/objetivos-educacion-emocional.html

10 filmes sobre intelixencia emocional e social,

<http://habilidadsocial.com/peliculas-inteligencia-emocional-y-social/>

Cidadanía global: www.kaidara.org

Intermón-Oxfam, *Centros educativos transformadores: cidadanía global e transformación social*, Barcelona: Editorial Intermón-Oxfam, 2012,

www.kaidara.org/es/centros-educativos-transformadores

Intermón-Oxfam, *Pistas para mudar a escola*, Barcelona: Editorial Intermón-Oxfam, 2009,

www.kaidara.org/es/Pistas-para-cambiar-la-_escuela

Autoría:

Barabara Educació SCCL.

Coordinación:

Begoña Carmona

Rede de Educadores e Educadoras para unha cidadanía global:

A comisión de Conectando mundos da Rede asesora e dá seguimento á elaboración dos contidos desta proposta educativa: Pablo Cuenca, Santiago García, Esther Gutiérrez, Teresa Hernández, Flor López, Jordi Riera e Arantza Zubizarreta.

Deseño e maquetaxe:

Estudi Lluís Torres

Corrección lingüística:

Albert Nolla

Ilustración:

Espais Telemàtics

Tradución:

Márió Herrero

Máis informacións sobre a proposta educativa de Oxfam Intermón

- Web: <http://www.oxfamintermon.org/es/que-hacemos/campanas-educacion/educacion/propuestas-educativas>
- Facebook: “Educar para unha cidadanía global” <https://www.facebook.com/Educar-para-una-ciudadan%C3%ADa-global-765403543496049/>
- Correo: educacion@oxfamintermon.org

Esta obra ten unha licenza Creative Commons

OXFAM Intermón